

CASTRO LUPARIO, UN FITO NO CAMIÑO

Por: Francisco Calo Lourido

Nos anteriores números de “Aunios Xacobeo” vén marcando unha ruta marítima a Compostela Celestino Pardellas, *alma mater* desta revista. No último, deixounos quedar en Carril, aparellando para penetrar a foz do Ulla e facer a derradeira derrota. Presumindo que a singradura fondee a carón da barca do Apóstolo¹ e amarre, dando un cabo ó “padrón” de Iria, saltarei en terra, botareime ó camiño e farei unha postiña no lugar onde os discípulos solicitaron un anaco de terra para sepultar ó mestre.

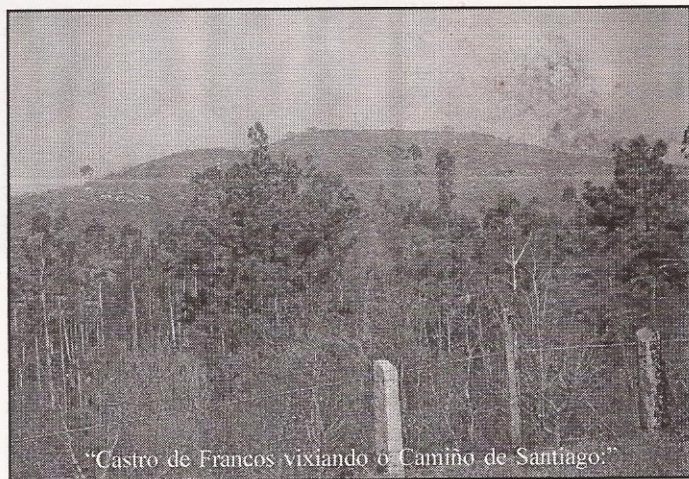
As tradicións e mesmo as lendas susténtanse nunha base de realidade, non sempre doada de percibir a causa de sucesivas desfiguracións. O relato da translación dos restos de Santiago, pola súa importancia para a xustificación da invención do sepulcro e para que puidera servir de sólido alicerce (“firme y segura como aquella columna”) da historia e dos dereitos seculares da catedral compostelá, tivo a sorte de contar coa atención do laborioso e lúcido historiador e cóengo López Ferreiro². A *Historia Compostelana* narra que os discípulos, rematado o periplo de sete días desde Jafa ata Iria, se dirixen a unha señora importante, chamada Lupa, á que lle piden que lles dea un cativo templo, no que ela entronizara un ídolo, para alí soterrar ó mestre. Como segue o relato é ben coñecido e mesmo os lectores desta revista o poden consultar no número anterior³; pero facendo un resumo, direi que a cruel Lupa enviounos ó rei que vivía en *Dugium*, quen lles prepara unha emboscada. Conseguen fuxir e Deus fai que, logo de pasar unha ponte, se derrube esta, levando con ela ós perseguidores. Chegan novamente os discípulos xunto a traidora Lupa, quen os manda ir ó monte *Ilicino*, onde ten unha manada de bois, permitíndolles coller os que precisaran e empregalos no transporte do material necesario para facer o sepulcro. Chegados alí, sae un dragón que tenta devoralos, pero diante da cruz retrocede e “rebenta pola metade do ventre”. Múdanlle o nome ó monte polo de Monte Sacro e os bois, ferozmente bravos, tórnanse mansiños coma ovellas e déixanse poñer ó carro. Cando Lupa os ve chegar, convértese e

concédelles, agora si, un lugar chamado Libredón (*liberum donum*) para que dean descanso ós itinerantes restos de Santiago.

López Ferreiro tentou ubicar no mapa de Galicia os sucesivos lugares polos que pasaron os discípulos neste peregrinar na procura dun sepulcro. *Dugium* sería a actual Duio, a carón do cabo de Fisterra; a ponte que se derrubou tiña que estar sobre o río Tambre, concretamente en *Nicraria* (Negreira). O monte *Ilicino* recrismado como Monte Santo, é necesariamente o actual Pico Sagro. Por suposto, Libredón será a actual Compostela, onde está o sepulcro que deu orixe á catedral e á cidade.

¿Onde vivía esta muller tan poderosa chamada Lupa?

O Códice Calixtino di que os discípulos se desprazaron desde Iria cara ó oriente unhas cinco millas, onde se lles informou de que aquela terra pertencía á nobilísima señora Lupa. López Ferreiro,

“Castro de Francos vixiando o Camiño de Santiago.”

no seu afán por ubicar tipograficamente o deambular dos discípulos de Santiago, non dubidou de que a morada de Lupa estaría precisamente nun castro levantado pola zona que indica o Calixtino e que é coñecido como Castro de Francos ou Castro Lupario. Non foi el o primeiro que mostrou interese por este xacemento arqueolóxico, pois, alá polo 1532, temos unha sinxela referencia ó mesmo de Juan de Azcona⁴, e uns oitenta anos despois, concretamente en 1610, un

militar, Castellá Ferrer, vai facer unha detallada descrición do castro. A súa condición de "Cabo de las compañías del Estado de Celanova, y distrito de Orense", como consta na autorización real para publicar o seu libro, queda patente na elección de detalles, vocabulario e comparacións explicativas que utiliza. Vexamos: "Residía Lupa en un Castillo y Fortaleza suya, rodeado de gruesa muralla, que aun tiene doze pies de ancho en algunas partes, dentro de la qual ay tanta capacidad, que cabe un esquadron de quatro mil hombres, y mas: aun ay oy dia grandes pedaços della, en partes tiene altor de una pica (que quiere Dios conservar estas memorias por honor de su Apostol). Tenia el Castillo en medio desta plaça, cuyos cimientos se ven aora, y desde la entrada de la primera muralla se yva a el por una calle estrecha de ocho pies de ancho, hecha de uno, y otro lado con gruesa muralla. Estava esta fuerça, y estan estos vestigios en un sitio fuerte que ocupa la corona de un alto cerro, a dos leguas de Iria, junto a Francos, a mano y zquierda del camino que viene de Compostela, de la cual dista otras dos, llamanle aora Castro Lupario..."²⁵.

En 1898, López Ferreiro fai notar que pouco variou a topografía do lugar despois de tantos anos, engadindo que ten unha planta de ferradura, que non é un, senón dous os circuitos de murallas de peche, construídas de cachotería en seco e que, nalgún treito, aínda conservan unha altura de 4 metros por máis de 2 de ancho. Da torre central, á que Castellá chamou *castillo*, só quedan ruínas; dá noticia doutro torreón que defendía a entrada, polo norte, e remata dicindo que o muro interior tiña 600 m. de perímetro.

Hai que agardar a 1971 para que dous arqueólogos da Universidade de Santiago fagan un estudio descritivo do xacemento e analítico dos materiais que, con maior ou menor grao de certeza, proceden del. En

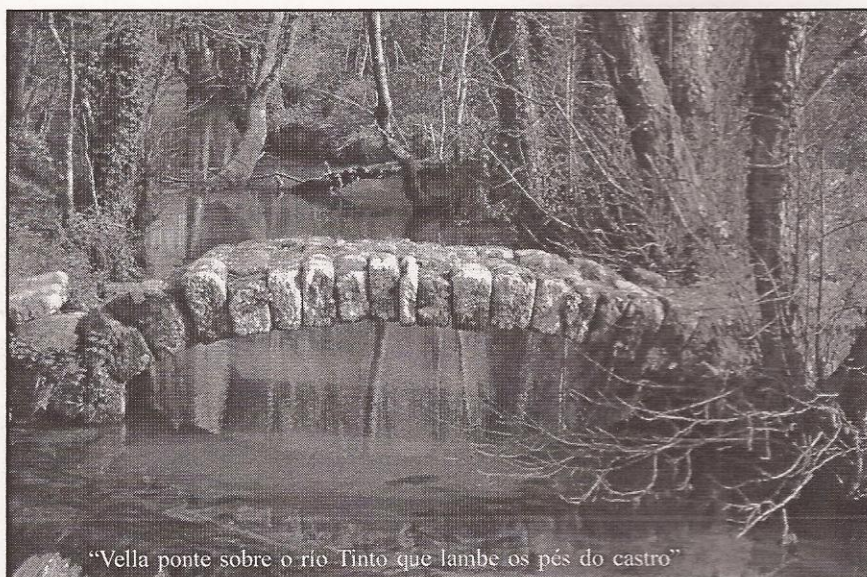
canto á topografía, fan fincapé en que o estado de conservación é algo peor, pero moi semellante ó descrito López Ferreiro; engaden que a confusión de muros é total e que se precisaría dunhas escavacións arqueolóxicas que botaran algo de luz sobre o castro. Cando eu me ocupei del⁶, pouco máis puiden facer que reunir tódalas publicacións que, desde Castellá, se fixeran sobre o xacemento. Daquela, o meu interese no castro radicaba nunha cabeza pétrea que os devanditos arqueólogos describiran e que, desaparecida en data indeterminada, eu nunca cheguei a ver?

Aplícanse a este castro unha variedade de nomes: Castro de Francos (pola aldea de Rúa de Francos, ó leste), Castro de Beca (por un lugar que hai na baixada cara ó noroeste) e, en tempos de Castella, tamén se

coñecía como Castro de San Antonino (por unha capela que hai na súa aba, hoxe dedicada ó Espírito Santo). O seu cumio divide as freguesías de Santa María de Ribasar e San Xán de Bastabales, concellos de Rois e B r i ó n respectivamente (A C o r u ñ a). Tipograficamente está emprazado nunha altura de 100 m. As coordenadas

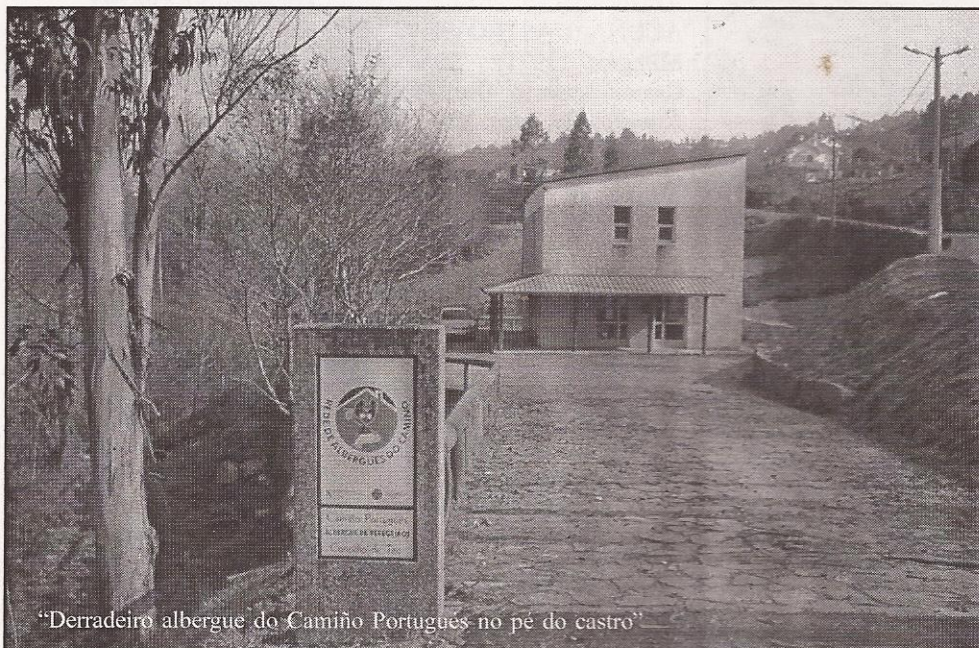
son: 42° 48' 50'' Lat. N. e 8° 37' 38'' Lonx. O. (Mapa Topográfico Nacional, folia 120-II Extramundi de Abaixo) Obsérvase perfectamente no lado esquerdo da estrada nacional 550, aproximadamente a medio camiño entre Padrón e Santiago, no lugar do Faramello.

Por non se ter efectuado nel escavacións arqueolóxicas sistemáticas, pouco se pode dicir sobre os fragmentos cerámicos recollidos en superficie, unha pedra con insculpturas de círculos concéntricos - que apareceu nun muro como material reaproveitado - ou unha cabeza en pedra, tan informe que nin os autores que a examinaron puideron determinar se tería unha única cara ou se se trataría dun xano, dun bifronte. Un tesouriño monetario, do que se dixo que

"Vella ponte sobre o río Tinto que lambe os pés do castro"

se dixo que aparecera dentro do recinto (aunque hai dúbidas sobre eso) estaba formado por moedas que foron doadamente clasificadas. Todas elas eran romanas de época serodia, desde un dupondio de Crispina (180, aproximadamente) ata un follis da época de Constantino I (330-331), o que fixo pensar ós

“Derradeiro albergue do Camiño Portugués no pé do castro”

que o estudaron que o acubillo fora feito nos mediados do S. IV. Con tan poucos datos, tan só podemos deducir que o castro debeu de estar en funcionamento durante a época romana e, pola localización dos *populi prerromanos*, estaría habitado polo pobo dos Amaeos ou Amaecos, que deron nome á actual terra da Amaía. Pero moi posiblemente, aínda que non apareza na documentación citado como tal, é moi probable, a xulgar pola forma, paramento dos muros e mesmo a descrición de Castellá, que tivera sido reocupado na alta idade media e reedificado cun castelo⁸.

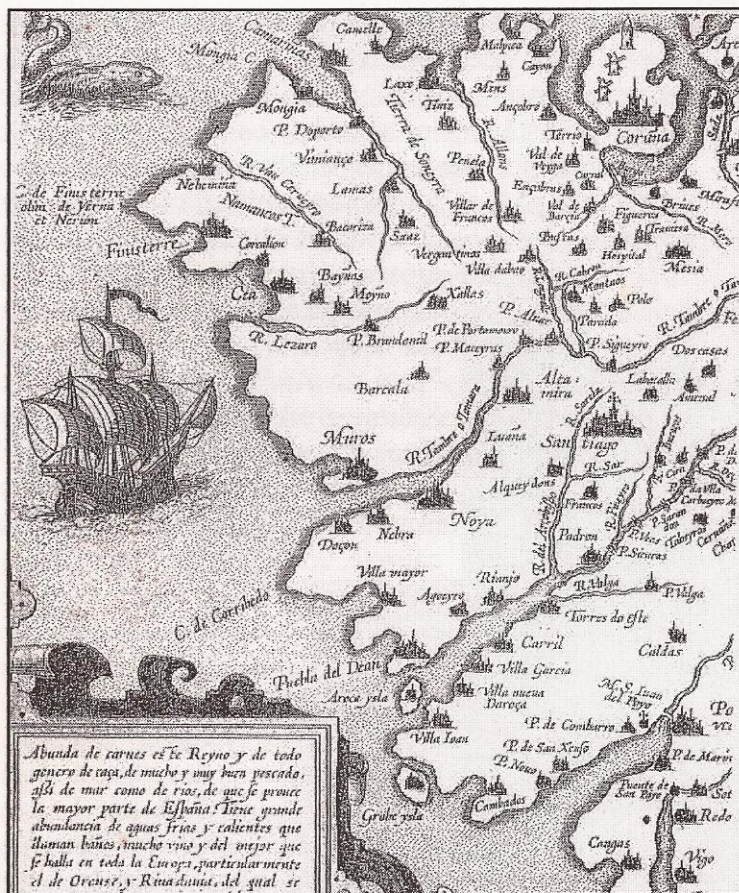
Pero a nós, hoxe, non nos interese tanto pola súa historia real, que os traballos arqueolóxicos terán que desenterrar, canto por se ter convertido nun fito importante na tradición da translación do corpo de Santiago. ¿Que foi antes, o ovo ou a galiña? ¿Existía un castro, chamado Lupario, que prestou o seu nome a unha rica señora imaxinada, ou o nome pertenceu primeiro a Lupa, sendo despois aplicado ó castro? Semella máis lóxico pensar, pois o contrario resulta excesivamente forzado, que naquel lugar había un vello castro ou castelo abandonado, con potentes

ruínas á vista e moitos lenzos de murallas en pé, que serviu para que o enxeñoso constructor da lenda emprazara alí o centro de toda a acción. O sepulcro do Apóstolo está en Compostela e os seus restos houbo que traelos por mar desde o mediterráneo oriental ata o porto que, para os homes dos inicios do S. XII, século

do Códice Calixtino, quedaba máis próximo. E este era, naturalmente, o porto de Padrón, coñecido nesa altura como Porto de Santiago ou Porto do Apóstolo, protexido por Xelmírez e honrado por Fernando II coa concesión do foro, en 1164. E a medio camiño entre Padrón e Compostela destacarían moito na paisaxe, como aínda agora o fan, as ruínas que, entre outros chamadoiros, levaban o de Castro Lupario, nome usual nunha época en que abundaban os lobos e que atopamos por toda a xeografía baixo a evolución de Lobeira, de aí que o propio Castellá Ferrer chegara a confundir este castro co Monte Lobeira de Vilagarcía, ó que en realidade se refire en varias

ocasións o Calixtino, sen relación coa señora Lupa.

O espacio que se me concedeu para o artigo vaime obrigando a pechalo, pero non me resisto a insinuar que o nome de Lupa (Luparia, segundo o orixinal) é demasiado suxestivo e cheo de connotacións negativas, indicando unha mala muller (neste caso lonxe da acepción de comercio carnal, pois ela, viúva, rexeitaba tódolos pretendentes, por non cometer un a xeito de adulterio contra o seu home falecido). Dona Lupa tamén se chamaba aquela desalmada que prestou ó tan popular (e moi vencellado ó culto de Santiago) San Gonçalo de Amarante uns bois, igualmente salvaxes; pero que este conseguiu poñer ó carro para facelos acarrexar pedra coa que construír a ponte que lle valeu a santidad. Preto de Amarante (Portugal), na freguesía da Madalena, hai unhas ruínas que, na tradición popular, corresponderon a unha albergaría, quizás de peregrinos, e que se coñecen co nome de “Pazo de Dona Loba”⁹. As lendas viaxan, sofren mutacións e préstamos e nós temos un patrimonio común na vella *Gallaecia* que algún día haberá que estudar máis demoradamente.

"Fragmento do mapa de Ojea de 1598. A medio camiño entre Padrón e Santiago. Francos"

Repoñamos forzas no albergue que hai xusto no sopé do castro, fagamos os 12 km que nos quedan e, polo castelo da Rocha, entremos en Compostela.

¹CALO LOURIDO, Francisco (2001): "Matices sobre barcos de pedra nas costas galegas". *Aunios Xacobeo*, nº 4. Asociación Cultural-Gastronómica Pineiróns. O Grove, pp. 37-40.

²LÓPEZ FERREIRO, Antonio (1898-1911): *Historia de la Santa A.M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago. Sobre a arqueoloxía en López Ferreiro cfr. ACUÑA CASTROVIEJO, Fernando (1981): "A arqueoloxía na obra de López Ferreiro". *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXXII, Santiago, 57-80.

³PÉREZ FERNÁNDEZ, Pablo (2003): "Xacobe dos camiños". *Aunios Xacobeo*, nº 8. Asociación Cultural-Gastronómica Pineiróns, O Grove, 21-23.

⁴Fr. Johanis de Azcona viaxou por estas terras en 1532 e deixou unha descripción detallada, mesmo das capelas da catedral. Sobre este castro dixo que "entre el camino de Padrón y de Santiago está una torre que llaman del Sixto cabe Santo Antonio, junto con un lugar que llaman Franco, onde se dize que moraba la Reyna Luparia". Tomei esta nota de GUERRA CAMPOS, José (1982): *Exploraciones arqueológicas en torno al sepulcro del*

Apóstol Santiago. Santiago, 54.

⁵CASTELLA FERRER, Mauro (1610): *Historia del Apostol de Iesus Christo Sanctigo Zebedeo Patrón y Capitán General de las Españas*. Madrid, 129-130v.

⁶CALO LOURIDO, Francisco (1994): *A Plástica da Cultura Castrexa Galego-Portuguesa*. T.I. Fundación: "Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa". Catalogación Arqueológica y Artística del Museo de Pontevedra. Pontevedra., 259-261.

⁷ACUÑA CASTROVIEJO, Fernando e CAVADA NIETO, Milagros (1971): "Noticias arqueológico-numismática del Castro Lupario (Rois-Brión, La Coruña)". *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXVI, Santiago, 265-277. Atopamos outras referencias sobre Castro Lupario en MURGUÍA, Manuel (1901): *Historia de Galicia*. T. I, 2ª ed. Coruña 632-633. CASTILLO LÓPEZ, Angel del (1972): *Inventario de la riqueza monumental y artística de Galicia*. Editorial de Bibliófilos Gallegos, Santiago. CAVADA NIETO, Milagros (1971): "Hallazgos monetarios en castro de Galicia". *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*. Valladolid, 211-248. S/A (s/d): "Francos, Castro de". In *Gran Enciclopedia Galega*, XIV, Vitoria, 86-90.

⁸A mesma intuición tivo FREIRE BARREIRO, Francisco (1885): *Guía de Santiago y sus alrededores*. Santiago, 418-419. Di este autor que se coñecía sobre todo como Castro de Francos ou, como el repite, Castro do Faramello. El chega a afirmar e, se cadra, ten moita razón, que: "La simple inspección de las ruínas del Castro del Faramello basta para demostrar que pertenecen a una fortaleza del siglo X ú XI, levantada probablemente para defender el país de las incursiones de los normandos, cuyas hordas, penetrando por la ría del Padrón, amenazaban destruir el sepulcro del Apóstol". O día que se fagan excavacións non me extrañareise, sobre un substrato castrexo e romano, aparecen importantes restos medievais.

⁹CUNHA, Arlindo de magalhães Ribeiro da (1994): "Caminhos portugueses de peregrinação a Compostela". *Boletim Cultural de Esposende*, nº 18, Esposende, 81-109, nota 26.